

KESKEISIÄ TASA-ARVOON JA YHDENVERTAISUUTEEN LIITTYVIÄ KÄSITTEITÄ

Epäasiallinen käytös

Epäasiallinen käytös on yleisen hyvän tavan vastaista käyttäytymistä toista kohtaan. Se voi olla esim. perusteetonta arvostelua, mustamaalautusta, yhteisöstä eristämistä tai toistuvaa asiatonta käytöstä, kuten piikittelyä tai huutamista.

Esteettömyys

Esteettömyydellä viitataan rakennetun ympäristön elementteihin, opasteisiin ja kyltteihin sekä laitteiden fyysisiin ominaisuuksiin. Ympäristö tai yksittäinen rakennus on esteetön silloin, kun se on käyttäjille toimiva, turvallinen ja miellyttävä, ja kun rakennuksen kaikkiin tiloihin ja kerros-tasoihin on helppo päästä. Vaikka esteettömyys painottaa palvelun toimivuutta etenkin vammaisten tai muutoin toimintarajoitteisten ihmisten kannalta, tulee tilojen ja niissä olevien toimintojen olla mahdollisimman helppokäyttöisiä, loogisia ja turvallisia kaikille käyttäjryhmille.

Esteettömyys liittyy liikkumisen lisäksi myös esim. näkemiseen, kuulemiseen, kommunikaatioon ja sähköiseen viestintään. Esteettömyys merkitsee palvelujen saavutettavuutta, välineiden käytettävyyttä, tiedon ymmärrettävyyttä ja mahdollisuutta osallistua itseä koskevaan päätöksentekoon. Esteettömyys on yhdenvertaisuutta ja osa kestävästä kehitystä. Esteettömyys voidaan nähdä yhtenä saavutettavuuden osa-alueena: hyvä saavutettavuus on myös esteettömyyttä.

Häirintä

Häirintä on järjestelmällistä ja jatkuvaa kielteistä toimintaa tai käyttäytymistä. Häirintää on mm. uhkaavan, vihamielisen, halventavan, nöyryyttävän hyökkäävän ilmapiirin luominen, esimerkiksi nimittely, uhkailu tai sosiaalinen eristäminen.

Häirintä voi ilmetä esimerkiksi asiattomina vihjailuina, jotka kohdistuvat ikään, sukupuoleen, ihonväriin, mielipiteisiin tai vakaumukseen. Häirintää on myös loukkaava käytös sanoin, toimin tai asentein. Häirintä voi olla sukupuolista häirintää tai ahdistelua. Työnantajalla ja oppilaitoksella on velvollisuus puuttua työpaikalla tai oppilaitoksessa tapahtuvaan häirintään saatuaan siitä tiedon.

Kaikki kielteinen käyttäytyminen ei ole häirintää tai muuta epäasiallista kohtelua. Häirintää eivät ole esimerkiksi lievät, yksittäiset teot kuten satunnaiset epäasialliset puheet.

Kiusaaminen

Kiusaamiseksi määritellään tilanne, jossa yksi tai useampi yhteisön jäsen joutuu toistuvasti järjestelmällisen kielteisen tai vihamielisen käyttäytymisen kohteeksi. Kiusaamiseksi voidaan kokea esim. mielipiteiden vähättely, tietoinen epäkohtelias käyttäytyminen, vihjailu ja selän takana pahan puhuminen, arviointikyvyn kyseenalaistaminen, ryhmästä ja/tai yhteisöstä eristäminen, esimiesvallan väärin- ja hyväksikäyttö, kohtuuttoman työmäärän vaatiminen, osaamisen ja kykyjen kannalta vaatimattomien tehtävien jatkuva antaminen ja lisäksi kaikki syrjintä.

Kohtuullinen mukauttaminen

Yhdenvertaisuuslain mukaan työn teettäjän tai koulutuksen järjestäjän on tarvittaessa tehtävä kohtuullisia mukautuksia vammaisen henkilön työhön tai koulutukseen pääsyyn, työssä selviämisen ja työuralla etenemisen turvaamiseksi. Kohtuullinen mukauttaminen tarkoittaa yksittäistapauksessa toteutettavia tarpeellisia ja asianmukaisia muutoksia ja järjestelyjä, joilla varmistetaan vammaisten henkilöiden yhdenvertaiset ihmisoikeudet ja perusvapaudet. Kohtuullinen mukauttaminen ei saa aiheuttaa suhteetonta rasitetta työnantajalle tai koulutuksen järjestäjälle.

Kohtuullisten mukautusten epääminen

Esimerkiksi elokuvateatteriin ei ole järjestetty esteetöntä pääsyä.

Monikulttuurisuus

Monikulttuurisuus on käsite, joka useimmiten ymmärretään etnisten ryhmien välisenä kulttuurien monimuotoisuutena. Nykyään monikulttuurisuus-käsitettä käytetään myös laajemmin monimuotoisuuden synonyyminä siten, että se kattaa myös esim. seksuaali-identiteettien monimuotoisuuden. Joskus monikulttuurisuus korvataan myös termillä kulttuurien välinen vuorovaikutus (inter-cultural dialogue).

Moniperusteinen syrjintä

Ihminen voi joutua syrjityksi eri perusteella eri tilanteissa tai samassa tilanteessa useammalla eri syrjintäperusteella. Välttämättä yksi tekijä ei edes yksinään selitä syrjinnän olemassaoloa. Syrjinnän poistamiseksi tarvitaan usein sukupuolen ohella myös muiden henkilöön liittyvien tekijöiden tarkastelua. Yleisimpiä ns. toisia perusteita ovat ikä ja sukupuoli.

Muodollinen yhdenvertaisuus

Samanlaisessa tilanteessa ihmisiä kohdellaan aina samoin tavoin. Koska muodollinen yhdenvertaisuus merkitsee kaikille samanlaista kohtelua lähtökohtaisista eroista (esim. ikä, terveydentila, kieli tai sukupuoli) riippumatta, ei se takaa yhdenvertaisuuden toteutumista.

Positiivinen erityiskohtelu

Positiivinen erityiskohtelu tarkoittaa tietyn syrjinnälle alttiin ryhmän (esim. vanhukset, lapset, etniset vähemmistöt) asemaa ja olosuhteita parantavia erityistoimenpiteitä, jotka tähtäävät tosiasiallisen yhdenvertaisuuden turvaamiseen eivätkä asteeltaan muodostu toisia syrjiviksi.

Saavutettavuus

Saavutettavuudella viitataan usein muuhun kuin fyysiseen ympäristöön. Suomessa vakiintuneen käytännön mukaan puhumme saavutettavuudesta kun tarkoitamme verkkopalveluita, sovelluksia ja julkaisuja. Esim. palvelut, viestintä ja verkkosivut pitää toteuttaa niin, että ne soveltuvat kaikille eli ne ovat mahdollisimman esteettömiä. Saavutettavassa ympäristössä kaikki voivat toimia tasavertaisesti riippumatta henkilökohtaisista ominaisuuksista. Saavutettavuutta on myös ihmisten moninaisuuden huomioon ottava ilmapiiri ja asenteet.

Seksuaalinen häirintä

Seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Sukupuoleen perustuva häirintä

Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan henkilön sukupuoleen liittyvää ei-toivottua käytöstä, joka ei ole luonteeltaan seksuaalista ja jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Sukupuolen ilmaisu

Sukupuolen ilmaisu tarkoittaa sukupuolen tuomista esiin pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla. Sukupuolen ilmaisu voi olla pukeutumisesta naiselle tai miehelle tyyppillisinä pidettyihin vaatteisiin tai käyttäytymistä tai elehtimistä sellaisilla tavoilla, joita pidetään naiselle tai miehelle ominaisina. On henkilöitä, jotka kokevat toisinaan tarvetta ilmaista pukeutumistaan tai muulla tavoin eri sukupuolta.

Sukupuolen mukainen segregaatio

Segregaatio tarkoittaa eriytymistä, eriyttämistä ja eristämistä. Sukupuolen mukainen segregaatio työelämässä ja koulutuksessa tarkoittaa töiden, tehtävien ja koulutusalojen jakautumista naisten ja miesten aloiksi ja töiksi. Työmarkkinoiden ja koulutuksen segregaatio on Suomessa erittäin jyrkkää.

- Vaakasuoralla (horisontaalisella) segregaatilla tarkoitetaan naisten ja miesten jakautumista eri koulutus- ja ammattialoille tai sektoreille.
- Pystysuoralla (vertikaalisella) segregaatilla tarkoitetaan naisten ja miesten erilaista koulutustasoa ja sijoittumista työelämässä vaativuudeltaan eritasoisiin tehtäviin, esimerkiksi esimies- ja johtotehtäviin ja avustaviin työntekijöihin.

Sukupuoli

Sukupuoli on moninainen ja sen määrittely on hankalaa, sillä siihen liittyy paljon syvään juurtuneita kulttuurisia käsityksiä ja oletuksia. Sukupuoli voi tarkoittaa esim. sukupuolirooleja, naiseuden ja mieheyden sosiaalisia merkityksiä, sukupuolista käyttäytymistä tai yksilön sukupuoli-identiteettiä. Sukupuolten välisestä tasa-arvosta puhuttaessa tarkoitetaan monesti naisten ja miesten välistä tasa-arvoa. Sukupuoli on kuitenkin tätä kahtiajakoa monimuotoisempi käsite.

Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. Useimpien ihmisten sukupuoli-identiteetti vastaa heille syntymässä määriteltyä sukupuolta. Sukupuoli-identiteetti on kuitenkin aina yksilöllinen, eikä se välttämättä ole sama kuin henkilölle syntymässä määritelty sukupuoli.

Sukupuolirooli

Sukupuoliroolit eli gender-roolit ovat tietyn sosiaalisen sukupuolen mukaista odotettua käyttäytymistä. Sukupuoliroolit ovat opittuja käyttäytymismalleja ja ne ovat eri yhteisöissä ja kulttuureissa erilaisia. Sukupuoliroolit muokkautuvat jatkuvasti ja ovat siis aikansa tuote. Sukupuoliroolit liittyvät olennaisesti työnjakoon yhteisöissä ja yhteiskunnissa.

Sukupuolistereotypia

Sukupuolistereotypiat ovat pelkistettyjä tai kaavamaisia odotuksia ja oletuksia siitä, millaisia miehet ja naiset "yleensä" ovat tai miten naisten ja miesten tulee käyttäytyä ollakseen "oikeanlaisia". Sukupuolistereotypiat ovat pitkälti tiedostamattomia, syväälle kulttuuriin iskostuneita itsestäänselvyyksiä. Stereotypiat sisältävät usein negatiivisia ennakkokäsityksiä, joita voidaan käyttää vallitsevan eriarvoisen tilanteen ylläpitämiseen.

Sukupuolivaikutusten arviointi

Sukupuolivaikutusten arviointi (suvaus) tarkoittaa sitä, että toimenpiteen vaikutuksia arvioidaan etukäteen niiden mahdollisten sukupuolivaikutusten kannalta. Tavoitteena on ehkäistä sukupuolten kannalta ei-toivotut vaikutukset ja edistää tasa-arvoa. Arvioinnin perusteella voidaan tehdä korjaavia ehdotuksia syrjinnän ja ei-haluttujen vaikutusten vähentämiseksi, tasa-arvon edistämiseksi ja tasa-arvon esteiden poistamiseksi.

Sukupuolivähemmistöt

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ne ihmiset, joiden biologinen, sosiaalinen tai psyykinen sukupuoli eivät muodosta keskenään jatkumoa. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat intersukupuoliset, transsukupuoliset, transgenderihmiset ja transvestiitit. On syytä välttää sukupuolivähemmistöjen sekoittamista seksuaalivähemmistöihin: sukupuoli-identiteetti ei kerro seksuaalisesta suuntautumisesta tai mieltymyksistä.

Intersukupuolinen

Intersukupuolisuus on synnynnäinen tila, jossa yksilön fyysiset sukupuolta määrittelevät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti nais- tai miestyypilliset. Intersukupuolisuus huomataan usein heti lapsen synnyttyä tai tila saattaa löytyä myöhemmin, lapsen kasvun ja kehityksen aikana. Kulttuurissamme intersukupuolinen lapsi kasvatetaan yleensä tyttönä tai poikana. Intersukupuolinen voi kokea sukupuolensa monin eri tavoin, usein kuten muut naiset ja miehet.

Transsukupuolinen

Sukupuoliristiriita tarkoittaa, että ihmisen tunne omasta sukupuolestaan ei vastaa hänen kehoaan eikä toisten hänessä näkemää sukupuolta. Transsukupuolisuus on sukupuoliristiriidan äärimuoto. Kokemukset sukupuoliristiriidasta ovat yksilöllisiä ja vaihtelevia.

Transgenderihminen

Transgender tai muunsukupuolinen ovat termejä muille sukupuoli-identiteeteille kuin mies tai nainen. Ihmiset, jotka identifioivat itsensä transgendereiksi, voivat ajatella olevansa sekä miehiä että naisia tai eivät kumpikaan tai olevansa täysin kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän ulko-

puolella. Jotkut haluavat vain tiettyjä piirteitä vastakkaisesta sukupuolesta; toiset taas haluavat kaikki.

Transvestiitti

Transvestiitti on mies tai nainen, jolla on mahdollisuus sisäisesti eläytyä kumpaankin sukupuoleen ja tarve ilmentää naisellista ja miehistä puolta itsessään vaihdellen. Transvestisuus on yksi tapa selvitä sukupuoliepätyypillisenä ihmisenä kahden sukupuolen kulttuurissa.

Sukupuolten välinen tasa-arvo

Sukupuolten välisellä tasa-arvolla tarkoitetaan sukupuolten yhtäläisiä oikeuksia ja mahdollisuuksia yhteiskunnassa ja työelämässä sekä vallan ja resurssien oikeudenmukaista jakamista. Usein puhutaan sekä muodollisesta tasa-arvosta, eli syrjimättömyydestä ja yhdenvertaisista oikeuksista ja kohtelusta, että tosiasiallisesta tasa-arvosta esimerkiksi poliittisten päätösten lopputulosten suhteen. Tasa-arvokäsite kattaa myös sukupuolen moninaisuuden sekä sukupuolen merkityksen muiden henkilöön liittyvien eriarvoisuutta aiheuttavien syiden suhteen.

Syrjinnän vaarassa olevat ryhmät

Väestöryhmät, jotka ovat heikommassa asemassa yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta. Tällaisia ryhmiä ovat esim. lapset ja nuoret, vanhukset, etniset, uskonnolliset ja kielelliset vähemmistöt, vammaiset sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt. Vaikka puhutaan syrjinnän vaarassa olevista ryhmistä, on hyvä muistaa, että syrjintä koskettaa aina yksilöä ja tämän identiteettiä.

Syrjintä

Syrjintää on henkilön asettaminen muita huonompaan asemaan esim. opiskelu- tai työolojen järjestelyissä. Syrjintää on henkilön kohtelu vertailukelpoisessa tilanteessa huonommin kuin toisia yhden tai useamman henkilökohtaisen ominaisuuden vuoksi. Moniperusteisella syrjinnällä tarkoitetaan syrjinnän kohteeksi joutumista kahden tai useamman eri ominaisuuden perusteella. Esimerkiksi vammainen romani saattaa tulla syrjityksi sekä vammaisuuden että etnisen alkuperänsä perusteella.

Syrjintä on aina kiellettyä, riippumatta siitä, perustuuko se tosiasiaan vai oletukseen. Tasa-arvo- ja työturvallisuuslakien mukaan työnantajan tulee ryhtyä toimenpiteisiin häirinnän poistamiseksi saatuaan siitä tiedon.

Yhdenvertaisuuslain 8 § mukaan ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Lain mukaan syrjintää on myös häirintä ja käsky tai ohje syrjiä sekä kohtuullisten mukautusten epääminen. Käsky tai ohje voi olla esimerkiksi syrjintään liittyvä tai syrjinnän aikaansaamiseksi annettu opastus, toimintaohje tai velvoite. Toimivallan tai aseman nojalla annettu ohje tai käsky voi olla syrjintää siitä riippumatta, noudattaako ohjeen tai käskyn saaja ohjetta tai käskyä.

Yhdenvertaisuuslain mukaan kiellettyä syrjintää on myös kohtuullisten mukautusten epääminen. Viranomaisen, koulutuksen järjestäjän, työnantajan sekä palveluiden ja tavaroiden tarjoajan on tarvittaessa tehtävä kohtuullisia mukautuksia. Niillä varmistetaan vammaisen henkilön asiointi-, koulutus-, työnsaanti- ja työssäkäyntimahdollisuudet sekä mahdollisuudet saada yleisesti tarjolla olevia palveluja ja tavaroita sekä suoriutua työtehtävistä ja edetä uralla yhdenvertaisesti muiden kanssa. Jos tarvittavia mukautuksia ei tehdä, voi kyseessä olla laissa kielletty syrjintä.

Sukupuolisyrjintä

Sukupuoleen perustuvaa syrjintää on henkilön asettaminen sukupuolen vuoksi eriarvoiseen asemaan. Syrjintää on myös seksuaalinen tai sukupuoleen perustuva häirintä tai ahdistelu. Kohdeltu, jossa esimerkiksi neutraalilla toimenpiteellä, lainsäädännöllä, säännöillä, politiikalla tai käytännöllä on epäedullinen vaikutus toiseen sukupuoleen, on välillistä syrjintää. Tasa-arvolaki kieltää sukupuoleen perustuvan välittömän ja välillisen syrjinnän.

Välitön eli suora syrjintä

Jotakuta kohdellaan huonommin kuin jotakuta toista esimerkiksi etnisen taustan vuoksi tai samaa sukupuolta oleville asiakkaille ei anneta hotellista huonetta heidän seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi.

Välitön sukupuolisyrjintä

Välittömällä sukupuolisyrjinnällä tarkoitetaan henkilön asettamista epäedulliseen asemaan välittömästi sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella. Jos esimerkiksi naista ei valita työtehtävään, vaikka hän on ansioituneempi kuin tehtävään valittu mies, kysymyksessä voi olla välitön syrjintä. Toinen esimerkki on korkeamman ikärajan asettaminen miehille ravintolaan pääsyn ehdoksi. Välitöntä syrjintää on myös epäedulliseen asemaan asettaminen raskauden taikka synnytykseen liittyvän syyn perusteella.

Välillinen eli epäsuora syrjintä

Jokin näennäisen puolueeton ratkaisu asettaa ihmisiä eriarvoiseen asemaan. Esimerkiksi työnantaja edellyttää työnhakijalta täydellistä suomen kielen taitoa, vaikka se ei työn tekemisen kannalta ole välttämätöntä.

Välillinen sukupuolisyrjintä

Välillisestä sukupuoleen perustuvasta syrjinnästä voi olla kysymys, jos henkilön asettaminen eri asemaan perustuu sukupuoleen nähden neutraalilta vaikuttavaan säännökseen, perusteeseen tai käytäntöön, ja jos henkilöt voivat menettelyn vaikutuksesta tosiasiallisesti joutua epäedulliseen asemaan sukupuolen perusteella. Välillistä syrjintää voi olla esimerkiksi lomautuksen kohdistaminen vain naisvaltaiseen työntekijäryhmään ja miesvaltaiset työntekijäryhmän jättäminen lomauttamatta, ellei lomauttamisen kohdentamiselle tällä tavoin ole olemassa hyväksyttävää syytä.

Välillistä syrjintää voi olla myös henkilön asettaminen epäedulliseen asemaan vanhemmuuden tai perheenhuoltovelvollisuuden perusteella.

Yhdenvertaisuus

Yhdenvertaisuus tarkoittaa syrjimättömyyttä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun näiden kaltaisen henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Tosiasiallinen yhdenvertaisuus

Ihmisten erilaiset lähtökohdat ja mahdollisuudet otetaan huomioon järjestämällä tukitoimia ja positiivista erityiskohtelua niitä tarvitseville. Tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen voi edellyttää yhdenvertaisuuden aktiivista edistämistä poikkeamalla samanlaisen kohtelun periaatteesta.